

Rechters met bezieling

De eerste druk van *Thronus Iustitiae* (2007) heeft mij in de afgelopen jaren veel inspiratie opgeleverd. Ik heb daar een en andermaal blijk van gegeven in installatietoespraken en andere lezingen. Ik beschouw het als een eer dat ik vandaag, naar aanleiding van het verschijnen van de tweede druk, op de inhoud van het boek mag reflecteren en doe dat met plezier.

De ondertitel spreekt van “400 jaar inspiratie voor rechters”. Over dat begrip inspiratie wil ik eerst iets zeggen. Want het is naar mijn mening van groot belang dat rechters geïnspireerd zijn en er zich doorlopend voor inspannen om zich te laten inspireren. Waarom? Wel, stelt u zich een musicus voor, die zonder enige inspiratie speelt, of een voetbalteam dat volledig zielloos over het veld dwaalt. Of een ballon, waar alle lucht uit weggelopen is. Dat is niks en dat wordt niks. Dat beeld van die ballon brengt ons wel bij de betekenis van inspiratie: letterlijk betekent spirare immers blazen, ademen. En inspiratie heeft alles met bezieling te maken.

Welnu, stelt u het zich maar even voor: een rechter die zonder enige bezieling zijn/haar werk doet. Je zal als partij aan zo’n rechter overgeleverd zijn. Dan ga je bijna verlangen naar rechtspraak door de computer. De filosoof en dichter Renée van Riessen heeft in haar essay *De ziel opnieuw*¹ hernieuwde aandacht gevraagd voor wat zij noemt ‘de toegang tot onszelf als innerlijkheid’. Innerlijkheid is wat de ene mens van de andere onderscheidt. Dat innerlijk, zo haalt zij onder meer de Frans-joodse filosoof Emmanuel Levinas aan, floreert echter alleen als het verbonden wordt met iets dat zich aandient als van buiten komend. “De leraar, het onderwijs, boeken, de ‘Heilige Schrift’, de Ander.”

Martha Nussbaum, Amerikaans filosofe en hoogleraar rechtsfilosofie en ethiek pleitte onlangs² voor een basisopleiding aan onze universiteiten, waarin naast het eigen vakgebied de

¹ Over innerlijkheid, inspiratie & onderwijs. Sijbbolet, Amsterdam 2013

² Interview in Vrij Nederland, 10 januari 2015

zgn. Humaniora (zij noemt in het bijzonder: filosofie, geschiedenis en literatuur) een plaats krijgen. Ook binnen de nieuwe initiële opleiding tot rechter en in het aanbod voor de zgn. permanente educatie wordt in toenemende mate plaats ingeruimd voor andere vakgebieden dan alleen het juridische en vooral ook voor reflectie. Ik ben een voorstander van die ontwikkeling en mede daarom ben ik ook heel blij met het verschijnen van de 2^e (uitgebreide) druk van *Thronus Iustitiae*.

Zoals gezegd heb ik aan de 1^e druk veel inspiratie ontleend. Ik heb daarvan onder meer laten blijken in mijn toespraak bij gelegenheid van mijn installatie als president van het gerechtshof Amsterdam (2008; Salomo), bij gelegenheid van de installatie van het nieuwe bestuur van het Gerechtshof Den Haag (2013; Mozes en Jethro) en in een lezing op Letselschade Raadsdag 2013 ('Werken met moed en vertrouwen'; naast de al genoemde prenten ook die van Alexander de Grote).

Ook vandaag sta ik stil bij de genoemde prenten, deels met andere reflecties, en ik voeg er een enkele opmerking naar aanleiding van de prent over Pilatus aan toe.

Salomo

Salomo's wijsheid en zijn rechtspraak zijn spreekwoordelijk en hebben over een periode van drieduizend jaar tot in onze tijd veel aanleiding gegeven tot reflectie, inspiratie en (niet te vergeten) verbeelding.

Het verhaal zal velen van u bekend zijn. Salomo is nog maar kort koning en beschouwt zichzelf als jong en onervaren, wanneer God hem in een droom verschijnt en hem uitnodigt te vragen wat hij wil, met de belofte dat het hem gegeven zal worden. Salomo vraagt niet om macht, of een lang leven of grote rijkdom, maar hij vraagt: Schenk uw dienaar een

opmerkelijke geest (de Amsterdamse theoloog Deurloo³ en anderen vertalen wat meer letterlijk: ‘een horend hart’) zodat ik uw volk kan besturen en onderscheid kan maken tussen goed en kwaad.

De uitdrukking ‘een horend hart’ omvat veel meer dan alleen een luisterend oor. Het vraagt om openheid en bewogenheid van binnenuit en daar is moed voor nodig, of beter: lef (leb is het Hebreeuwse woord voor hart). Deurloo merkt op dat het in de rechtspraak gaat om het talent om getuigen en partijen in wat ze zeggen dóór te hebben.

Salomo krijgt als antwoord: Ik zal je zoveel wijsheid en onderscheidingsvermogen schenken dat je iedereen vóór en na jou overtreft. En dan volgt een voorbeeld van Salomo’s wijsheiduit zijn rechtspraak. Twee prostituée’s, die bij elkaar in hetzelfde huis wonen, komen bij hem. Zij hebben kort na elkaar ieder een kind gekregen. In een nacht sterft één van die baby’s, omdat de moeder erop is gaan liggen. De vrouwen twisten ten overstaan van Salomo over de vraag van wie het levende kind is. Ze hebben ieder hun eigen lezing van het gebeuren en omdat er geen getuigen zijn komt Salomo er niet uit. Dan neemt hij de rol van Oosterse despoot aan en geeft opdracht deze Gordiaanse knoop door te hakken: “Breng een zwaard, hak het levende kind in tweeën en geef hun ieder de helft”.

Even later blijkt dit vonnis een tussenvonnis te zijn, want naar aanleiding van dit vonnis krijgt Salomo nieuwe informatie. De echte moeder van het levende kind – zo wordt ons verteld – kon de gedachte dat haar kind iets zou overkomen niet verdragen en riep uit: “Nee, heer, ik smeeek u, geef het kind aan haar, maar dood het alstublieft niet”. De ander zei: “als ik het niet krijg, krijg jij het ook niet. Hak het maar doormidden!”

Vervolgens meende Salomo alsnog over voldoende informatie te beschikken. Hij wees het kind toe aan de echte moeder. Hij hoefde de knoop niet door te hakken, maar kon hem

³ Prinsengrachtreeks, Gerechtshof Amsterdam *Spiegels voor rechters*, waarin opgenomen een opstel van de Amsterdamse theoloog Karel Deurloo met als titel *Het horende hart, Salomo als rechter* (2006). Hij maakt ook het onderscheid tussen knopen ontwarren en knopen doorhakken

ontwarren.

Collega Hans den Tonkelaar merkt in zijn opstel naar aanleiding van de prent (*Het vermogen om te luisteren*) op dat luisteren de inhoud van ons rechterlijk werk is. “Goed luisteren leidt tot het vermogen recht van onrecht te onderscheiden”, zo concludeert hij.

Prof. mr. Carla J.M. Klaassen spreekt in haar opstel wel over ‘knopen doorhakken’ en noemt dat in de kern ook de taak van de hedendaagse civiele rechter. Niet “de kool en de geit sparen”, ook geen gebruik van machtswoorden teneinde een zaak op formaliteiten weg te schrijven. Nee: “waarheidsvinding, aandacht voor wat er wérkelijk speelt, is een groot goed en cruciaal voor een afgewogen beslissing”.

Zelf heb ik een paar jaar geleden in een lezing over gerechtelijke dwalingen⁴ naar aanleiding van dit verhaal nog een aantal andere aspecten genoemd, maar gelet op de mij toegemeten tijd laat ik het nu hierbij. Ik merk alleen nog op dat - naar mijn persoonlijke ervaring - in het rechterlijk werk nauwelijks een groter gevoel van voldoening denkbaar is dan in die gevallen, waarin je door werkelijk goed luisteren erin slaagt een zaak tot een goede oplossing te brengen, al dan niet door een uitspraak.

Alexander de Grote

Hij wordt op de prent afgebeeld als rechter en het gaat daarbij blijkens de bijbehorende tekst vooral om zijn onpartijdigheid: “Hij leende slechts één oor aan de aanklagers, het andere bleef bedekt voor de bange beschuldigden...” En even daarvoor: “geen verdienste van hem is duidelijker dan dat hij in recht en rechtvaardigheid vasthoudend was”. Ik weet niet of velen van ons hem zo kennen. Waarschijnlijk denkt u bij het horen van zijn naam eerder aan het verhaal van het doorhakken van de Gordiaanse knoop. De knoop die het juk verbond met de

⁴ <http://www.rechtspraak.nl/Zoeken/Pages/default.aspx?k=rechterlijke%20dwalingen>

disselboom van een eeuwenoude strijdwagen (in de tempel van Zeus, in de stad Gordium) en waarvan het orakel had gezegd: ‘wie deze knoop losmaakt, zal meester over geheel Azië worden’. Dat moet Alexander, die niet vies was van macht, aangesproken hebben. Na veel getob bij een poging tot ontwarren van de knoop, zei Alexander: “Over de manier van losmaken heeft het orakel niets gezegd”, waarna hij de knoop doorhakke. Tot op vandaag staat “knopen doorhakken” voor besluitvaardigheid en daadkracht.

Mij valt op, dat zowel collega Peter Lemaire als prof. Roel Schutgens hun opstel volledig wijden aan het “knopen doorhakken”, terwijl toch de prent gaat over rechterlijke integriteit en het beginsel van hoor en wederhoor. Ligt de verklaring daarvoor wellicht bij de vraag, die Peter Lemaire stelt, te weten of het hier - in deze prent - gaat om een mythe? Aan grote leiders worden wel vaker met enige overdrijving bijzondere kwaliteiten toegedicht, zo stelt hij.

Het heeft er veel van weg dat ons beeld van Alexander de Grote als iemand, belust op macht en met een zekere grootheidswaanzin, alsmede een daarbij behorende grote daadkracht zo dominant is dat er nauwelijks ruimte lijkt te zijn voor reflectie op de boodschap van de prent.

Ik vraag me af of dat wel terecht is⁵. We weten van Alexander de Grote dat hij in zijn jonge jaren drie jaar lang onderwijs genoot van niemand minder dan Aristoteles. De Aristoteles, van wie de Utrechtse hoogleraar Ton Hol schrijft dat hij onderscheid maakte tussen ‘theoretische waarheid’ en ‘praktische waarheid’. Een belangrijke voorwaarde om tot die praktische waarheid te komen is dat alle relevante argumenten pro en contra voldoende worden uitgewerkt en tegenover elkaar gesteld. Het vinden van de praktische waarheid is gebonden aan een dialectisch proces. Zij berust op tegenspraak. Rechterlijke besluitvorming, zo stelt Hol in dat verband, impliceert een scherp en genuanceerd tegenover elkaar stellen van

⁵Is dit nu een voorbeeld dat ons attent kan maken op een valkuil voor (ook) rechters, te weten de valkuil van *geloofsvolharding* (belief perseverance) : onze neiging om te blijven geloven in een eenmaal ingenomen standpunt, ook al krijgen we sterk ‘bewijs-tegen’ onder ogen? Het is overigens niet zozeer mijn bedoeling hier met stelligheid te beweren dat de prent sterk ‘bewijs-tegen’ vormt, maar meer om met mijn vraagstelling te attenderen op genoemde valkuil.

argumenten. “Het recht kan niet zonder tegenspraak”. Hier had Ton Hol - in zijn eigen woorden – Aristoteles uit de kast gehaald.⁶

Welnu, als Alexander de Grote dit van Aristoteles heeft geleerd is de prent wellicht minder ‘mythisch’ dan we misschien zouden verwachten. Dan wil die ons mogelijk vertellen dat de machthebber Alexander de Grote ook een andere kant had. Hij had de noties van integriteit en onpartijdigheid op jonge leeftijd meegekregen en het is bepaald denkbaar dat hij ze op zekere momenten ook in praktijk heeft gebracht.

Reflectie op deze prent kan ons helpen te beseffen dat rechtvaardigheid (in voorkomend geval ook onpartijdigheid) en daadkracht geen tegenstrijdige zaken hoeven te zijn. Ze kunnen heel goed samengaan. En ik pleit er sterk voor dat ze in het werk van de rechter samengaan. Knopen ontwarren, waar mogelijk; knopen doorhakken, waar nodig⁷.

Enkele lessen uit het verhaal van Mozes en Jethro

In *Thronus Iustitiae* staat bij deze prent een opstel van Dick van Dijk, in het verleden onder meer president van de rechtbank Arnhem en later van het gerechtshof Arnhem. Van Dijk wijdt een beschouwing aan het begrip rechtschapenheid, een –wat hij noemt – ouderwets woord voor wat nu wordt aangeduid met integriteit. Ik leg het accent bij enkele andere aspecten van het verhaal. Misschien kent u het verhaal: het volk Israël is als gevolg van een hongersnood in Egypte terecht gekomen en in een toestand van slavernij beland. Onder aanvoering van Mozes trekt het weg uit Egypte, door de Sinaï woestijn richting beloofde land. Mozes was opgegroeid aan het Egyptische hof en zal daar vast en zeker de nodige kennis op

⁶ Ex libris Hans Nieuwenhuis, pg. 44, 45 (Prof. Mr. Antoine (Ton) Hol, Hoogleraar Encyclopedie van het recht en rechtsfilosofie)

⁷ Zie noot 3

het gebied van bestuurskunde en rechtspraak hebben opgedaan. Hij was ca. veertig jaar eerder Egypte ontvlucht en terecht gekomen in Midian, waar hij trouwde met een dochter van Jethro, een priester en tevens veehouder. Het is die Jethro die met Mozes' vrouw en zonen bij Mozes op bezoek komt in de Sinaï woestijn. Rechts op de prent ziet men de begroeting van Jethro door Mozes. Links ziet men het tafereel waar ik het nu verder over wil hebben. Mozes spreekt recht, zo vertelt het verhaal, van de vroege morgen tot de late avond. Vanuit het volk komen de mensen in groten getale bij hem. Ze staan bovenop hem, zo zegt een vertaling. Dat roept het beeld op van een flinke werkdruk en misschien wel bijbehorende stress. Jethro, in dit verband echt een buitenstaander, observeert het en spreekt Mozes erop aan. "Waarom doe je dat zo, waarom houd jij als enige zitting, terwijl de mensen zich van 's ochtends tot 's avonds om je verdringen? Het is niet verstandig wat je doet, je zult er nog onder bezwijken en de mensen die bij je komen ook. Dit is een veel te zware taak voor je, je kunt die niet alleen aan. En dan zijn advies: belast een aantal mannen met de taak om over het volk recht te spreken. Belangrijke geschillen leggen ze aan jou voor, in minder belangrijke geschillen doen ze zelf uitspraak. Als je het op die manier aanpakt kun je het volhouden en kunnen al die mensen tevreden naar hun tenten gaan".

Dat moet voor velen een herkenbaar beeld zijn: een rechter die te maken heeft met een zeer grote werklust en die beschikt over een hoog arbeidsethos. Als er te veel zaken op hem afkomen nog maar een tandje erbij om de rechtzoekenden zoveel mogelijk ter wille te zijn. En dan komt er iemand met de 'blik van buiten', die tegen je zegt: "dat doe je niet goed, daar ga jij last van krijgen, maar ook de mensen voor wie je het doet".

Dat laatste – die aandacht voor de rechtzoekenden – is heel opvallend. Eind 2012 verscheen een manifest van collega's uit het hof Leeuwarden, waarin o.a. aandacht gevraagd wordt voor het geven van prioriteit aan kwaliteit en inhoud in plaats van aan kwantiteit. Een maand later bij de installatie van ons nieuwe bestuur in het hof Den Haag vroeg ik, vooruitlopend op de

discussie daarover die in ons hof zou plaatsvinden voor één aspect, naar het voorbeeld van Jethro, nadrukkelijk aandacht: te weten voor het belang van de rechtzoekenden⁸. Die is bij onze interne dialoog belanghebbende, zo merkte ik op! De geschiedenis van de rechtspraak heeft geleerd dat er grote spanningen kunnen ontstaan tussen onze professionele opvattingen over wat kwaliteit is en de wens van de rechtzoekende om tijdig zijn uitspraak te krijgen. En juist dat begrip tijdig is te beschouwen als een kwaliteitsaspect dat raakt aan aspecten van kwantiteit. Daarom bepleitte ik dat in onze interne dialoog het belang van de rechtzoekende ons duidelijk voor ogen zou staan. En dat is gelukkig ook gebeurd en het blijft steeds belangrijk.

Ik zei al: het was iemand met de blik van buiten die Mozes een spiegel voorhield. Mozes had natuurlijk – en voor menigeen herkenbaar – kunnen reageren in de trant van: ‘beste schoonvader, u bent een gerespecteerd priester in Midian en ook een succesvolle veehouder, maar van rechtspreken heb ik meer verstand. Ik weet wat kwaliteit is en hoe je die moet leveren. Laat dat maar aan mij over. Hij had daar zelfs aan toe kunnen voegen het argument dat hij blijkens het verhaal als antwoord op een eerdere vraag van Jethro had gegeven, namelijk ‘De mensen komen naar mij toe om Gods uitspraak te vernemen’. Maar zó reageerde hij niet: zelfs in die hete woestijn zag hij kans om over zijn eigen schaduw heen te springen. Hij volgde het advies van Jethro op. Nog even ter herinnering: dat advies luidde ‘belast anderen met rechtspraak, over de minder belangrijke zaken beslissen zij zelf, de belangrijke zaken leggen ze aan jou voor’. Misschien is het sommigen van u opgevallen dat in dat advies twee elementen zaten die we tegenwoordig aanduiden met begrippen als ‘delegatie’ en ‘zaaksdifferentiatie’. Bij delegatie moet je als professional de moed hebben om werkzaamheden aan anderen over te laten, die misschien niet dezelfde kennis en ervaring hebben als jij. En bij zaaksdifferentiatie moet je in alle nuchterheid oog hebben voor het feit

⁸ Ruim op te vatten: o.a. partijen in een civiele procedure, in het bestuursrecht, maar ook de verdachte in het strafproces

dat niet iedere zaak van hetzelfde gewicht is en dat daarom ook niet iedere zaak op dezelfde manier behandeld hoeft te worden.

Nog één aspect uit dit verhaal: ik had het over de blik van buiten. Het blijft ook voor de rechtspraak anno 2015 van wezenlijk belang dat we ons laten adviseren en inspireren door mensen met die blik van buiten. Dat kan bijvoorbeeld door een externe klankbordcommissie. Het kan door feedback te vragen aan procespartijen die bij onze gerechten procedeerden, het kan door externen te betrekken bij de vierjaarlijkse visitatie van de gerechten, het kan door wetenschappers van diverse disciplines uit te nodigen om ons met hun vakkennis en inzichten van dienst te zijn. Het kan ook door kennis te nemen van “oude verhalen”, al dan niet verbeeld in verschillende vormen van beeldende kunst.

In de 2^e druk heeft ook Prof. Paul Bovend'Eert gereflecteerd op het verhaal van Mozes en Jethro. Ook hij ziet er lessen in die betrekking hebben op het belang van een goede organisatie van de rechtspraak. Volgens hem is de rechterlijke organisatie een verkeerde weg ingeslagen. Hij signaleert o.a. een gezagsverhouding waarin de rechter functioneert tot het gerechtsbestuur. Een bedrijfsmatige aansturing van de rechtspraak bepaalt het beeld van de rechterlijke organisatie. Hij pleit voor een herbezinning op de positie van de rechter in de rechterlijke organisatie. De autonomie van de rechter hoort voorop te staan. In een goede organisatie gedijt goede rechtspraak. Dat is de les die Jethro Mozes leert, zo stelt Bovend'Eert, die ook nog verwijst naar artikel 117 van de Grondwet waar gesproken wordt over de leden van de rechterlijke macht met rechtspraak belast. Die **rechters** zijn met rechtspraak belast, zo stelt hij en niet de **gerechten** of de *Raad voor de rechtspraak*.

Om met dit laatste te beginnen: m.i. spreekt bedoeld grondwetsartikel over “leden van de rechterlijke macht met rechtspraak belast”, omdat de rechterlijke macht ook leden kent die niet met rechtspraak belast zijn (de leden van het Openbaar Ministerie). Het gaat daar dus om

een voor dat grondwetsartikel relevant onderscheid, maar m.i. een ander onderscheid dan prof. Bovend'Eert eraan ontleent.

En...als een meervoudige kamer van een rechtbank uitspraak doet, krijgen we een vonnis van de **rechtbank** en niet drie opinies van individuele (autonome) rechters.

Ook bij het beroep op de les die Jethro Mozes hier zou leren valt wel een vraagteken te plaatsen. We lezen in het verhaal⁹ dat Jethro over die aan te wijzen rechters zegt: *Belangrijke geschillen leggen ze aan jou voor, in minder belangrijke geschillen doen ze zelf uitspraak*. Nu zou men daar een voorloper van onze 'prejudiciële vraagstelling' aan een andere/hogere rechter in kunnen lezen, maar zelf neig ik toch meer tot de conclusie dat die aangewezen rechters minder autonoom waren, dan Prof. Bovend'Eert misschien zou willen. Ik laat dan maar onbesproken dat Mozes, behalve de kennelijk belangrijkste rechter, ook wetgever was!

Over het begrip (rechterlijke) autonomie heb ik in ander verband¹⁰ het volgende gezegd: *"Laat ik vooropstellen dat een zekere individuele vrijheid voor elke rechter, ja voor elke professional van wezenlijk belang is. Daar kan geen enkel misverstand over bestaan. Het begrip autonomie echter leidt m.i. wel tot misverstanden. Naar zijn letterlijke betekenis – jezelf tot wetgever zijn – is het begrip per definitie ontoereikend. Als een rechter iets niet is, dan is het wel "zijn eigen wetgever".*

Daarmee doel ik niet alleen op het feit dat de rechter zich aan de wet heeft te houden en veelal ook aan de jurisprudentie, maar de individuele rechter moet zich ook voortdurend realiseren dat hij niet op persoonlijke titel rechtsprekt maar als "rechtbank" of "gerechtshof", niet zelden in combinatie met collega-rechters. In dat laatste geval kennen we het zogenaamde geheim van de raadkamer, zodat niemand weet hoe de onderlinge verhoudingen en opvattingen waren. Van rechters mag echter ook in breder verband

⁹ Exodus 18 : 21 (NBV); bij de uitwerking in vers 26 staat 'moeilijke zaken'

¹⁰ Wat rechters van Franciscus kunnen leren. www.rechtspraak.nl › Home › Organisatie › Gerechtshoven › Den Haag.. Ook gepubliceerd in: Krijn Pansters (red.), De volgeling die voorgaat, Valkhof Pers 2014, p. 217-229.

gevraagd worden dat zij streven naar rechtseenheid en rechtsgelijkheid, zodat de rechtspraak zijn ordenende taak naar behoren kan vervullen. Uitspraken hebben vaak een veel bredere draagwijdte dan voor de concrete zaak. Ook andere partijen kunnen er verwachtingen aan ontlelen en hun keuzes en beslissingen in het maatschappelijk verkeer op afstemmen. Een individuele rechter die keer op keer afwijkt van wat als vaste rechtspraak is aan te merken en daardoor partijen – nodeloos – dwingt om in hoger beroep te gaan, doet zijn werk niet goed. En een beroep op autonomie is daar volstrekt misplaatst.”

U merkt: *Thronus Iustitiae* biedt niet alleen inspiratie, maar ook stof tot debat. Aristoteles zou het prima vinden: een middel om dichterbij de waarheid te komen.

Pilatus

De vierde prent waar ik kort bij wililstaan is die van Pilatus. De man, aan wie wij de uitdrukking te danken hebben: zijn handen wassen in onschuld¹¹. Onder aan de prent staat onder meer te lezen: “Terwijl gij, Pilatus, bang bent voor de toorn van een aardse Vorst, Vreest ge niet het recht van de hoogste God te schenden”.¹²

Collega Ruth van der Pol zegt er in zijn opstel onder meer dit over:

“Of er in een land sprake is van gerechtigheid hangt niet in de eerste plaats af van fraai geformuleerde rechtsregels, maar veel eer van persoonlijke eigenschappen van rechters, zoals de moed om te spreken waar onrecht geschiedt en de moed om te weigeren mee te werken aan onrecht. Dat lijkt mij de kern van de boodschap van de hier besproken gravure”.

En prof. dr. Lenie de Groot-van Leeuwen sluit haar reflectie op deze prent af met:

¹¹ Het ging overigens om een bestaand (onder meer?) Joods ritueel.

¹² Het staat er in het Latijn: *Dum, Pilate, times terreni Principis iram Non metuis summi ius temerare Dei.*

“De rechter mag het individu niet overlaten aan de massa: het is zijn taak te oordelen in het individuele geval. Daarmee beschermt hij de burger als individu tegen dezelfde burger opgenomen in meute of massa”.

Het gaat hier dus om *moed* als een belangrijke eigenschap, waarover de individuele rechter moet beschikken. Bijvoorbeeld als de publieke opinie op hol slaat naar aanleiding van publicitair in het oog lopende zaken. Denkt u eens aan verkeersongevallen met dodelijke afloop, waar de burger *als individu* soms door een geringe fout veroorzaker van kan zijn, terwijl diezelfde burger *opgenomen in de massa* kan vragen om strenge straffen, wanneer

- a) het de schuld van een ander betreft

en

- b) alleen gelet wordt op de zeer ernstige gevolgen van het ongeval.

Maar de rechter moet o.a. meewegen de mate waarin de verdachte een verwijt kan worden gemaakt van zijn/haar fout.

Voor de individuele rechter gaat het dan om de *moed* en soms de plicht om te mishagen¹³ teneinde werkelijk recht te kunnen doen.

Tot slot

Op slechts een viertal prenten en de bijbehorende verhalen heb ik in het voorgaande meer of minder uitvoerig gereflecteerd. Het boek bevat er dertien. Volop aanleiding tot reflectie op onderwerpen als onafhankelijkheid, onpartijdigheid, rechterlijke integriteit, gerechtelijke dwalingen, rechterlijke empathie en nog veel meer. Graag complimenteer ik allen die er een bijdrage aan hebben gegeven - waaronder ook de uitgever - met het verschijnen van deze tweede druk van *Thronus Iustitiae*. Ik hoop dat dit boekje zijn weg vindt naar velen in de

¹³ Vgl..Eric de Montgolfier, *Le devoir de déplaire*, Michel Lafon, Neuilly sur Seine 2006, ontleend aan: Rede uitgesproken door Mr. G.J.M. Corstens bij gelegenheid van zijn installatie als president van de Hoge Raad der Nederlanden op 7 november 2008

samenleving. Het geeft immers in beelden en woorden zicht op kernwaarden van de rechtspraak en op de dilemma's waarvoor rechters van alle tijden zich gesteld zien. Ik spreek ook de wens uit dat vele (huidige en toekomstige) leden van de rechterlijke macht - met rechtspraak belast, of niet - dit boekje zullen lezen en telkens opnieuw zullen gebruiken als een bron van inspiratie voor hun belangrijke werk. Rechters die hun werk met *bezieling* doen zijn nodig voor goede rechtspraak. Rechtspraak die samen leven mogelijk maakt.